

УДК 655(777)(091)(477.83-25)"18"

*Г. М. Савчук**Українська академія друкарства***ДРУКАРНІ МІСТА ЛЬВОВА ХVІІІ СТОЛІТТЯ**

Досліджуються друкарні, які діяли у Львові у ХVІІІ ст. Особлива увага приділяється діяльності єдиної української друкарні Львівського Ставропігійського братства. Визначаються основні проблеми, що виникли перед друкарнями Львова у ХVІІІ ст.

ХVІІІ століття в історії європейської культури відоме як епоха Просвітництва. Його ідеї переважно поширювалися через друковане слово, тож Європа у цей період покритася мережею друкарень, значно збільшилися тиражі друкованої продукції. Друкарські верстати удосконалювалися, дерев'яні частини замінювалися на металеві, а наприкінці століття з'явилися фундаментальні винаходи, що привели до перетворення друкарського ремесла у поліграфічну промисловість.

Оглядаючи цей період у розвитку друкарства в Україні, потрібно зауважити, що за темпами розвитку воно загалом поступалося європейському. Щодо українських земель під владою Російської імперії, то тут свою негативну роль зіграли накладені владою обмеження, зокрема сумнозвісний указ Петра I від 5 жовтня 1720 р. про заборону Києво-Печерській і Чернігівській друкарням випускати світські книги і зобов'язання узгоджувати текст богослужбних книг з російськими взірцями. Лише наприкінці ХVІІІ ст. у сфері друкарства намітилася певна лібералізація. Інші умови склалися в Речі Посполитій, а згодом — у державі Габсбургів. Найкраще їх прослідкувати на прикладі Львова, який до 1772 р. перебував у складі Речі Посполитої, будучи в шляхетському оточенні одним з не багатьох представників міської європейської культури, а згодом перейшов до рук австрійців як столиця краю (королівства Галіції і Лодомерії) і осередок імперського чиновництва, що крім всього іншого принесло з собою провідні на той час європейські ідеї та відповідні потреби в освіті та друкованому слові. Як на ці виклики відповіли друкарні Львова, і яке місце серед них займали власне українські (кириличні) друкарні — ці питання і розглядатимуться у статті.

Як основний метод у дослідженні використовується компаративістичний (порівняльний). Хронологічні рамки дослідження охоплюють ХVІІІ ст., тобто 1701–1800 рр.

Якщо говорити про історіографію питання, то її можна починати від польського дослідника Сжи Самуеля Бандтке і його праці «Historia drukarń w Królestwie Polskim i Wielkim Księstwie Litewskim» (1826). З українських

дослідників започаткував цю тему Денис Зубрицький — «Історичні дослідження про русько-слов'янські друкарні в Галичині». При цьому доволі довго у вітчизняній історичній науці XVIII ст. розглядалось як період занепаду міст у Речі Посполитій, а відповідно і всіх міських ремесел, зокрема і друкарського. Іван Огієнко (митрополит Іларіон) причину невтішного стану друкарства в Галичині бачить у політиці Ставропігійського братства у Львові, яке стежило за збереженням своєї монополії у друкарській справі. «І ось це занадто вузьке міркування стало провідною задачею Львівської братської друкарні на ціле її життя: вона всю свою силу вживала на те, щоб добути собі найрізніших привілеїв, а потім, добувши їх, пильно стежила, щоби хтось часом не заклав своєї друкарні. Це цілком вбивало приватну ініціативу, не давало друкарству розвиватися, і тому в давнину так мало було друкарень на галицькій землі. Коли ж хтось-таки закладав собі друкарню, Братство вперто процесувалося з ним, витрачало на це величезні кошти і таки досягало свого — вбивало нову друкарню... Право було заспокоєне, хоч і на шкоду українській культурі» [4; с. 143].

Зі свого погляду про занепад друкарства в Галичині твердять дослідники української книжкової графіки. Так, Яким Запаско у праці, присвяченій мистецтву книги на Україні, відзначає, що наприкінці XVIII ст. Львівська Ставропігійська друкарня «не дала з мистецького боку чогось визначного» [1; с. 248]. Більш загально висловлювався Григорій Логвин: «У тяжких умовах опинились і друкарні Галичини, що й надалі зазнавали утисків польського уряду і католицької церкви. Друкарня Львівського братства могла видавати тільки богослужібну літературу та букварі. За ціле століття, починаючи з 50-х рр. XVII ст., було видано лише 120 книг (виділено — Г. С.). Через несприятливі умови й матеріальну скруту львівські друкарі вимушені були повторювати з року в рік ті ж оздоби, зменшувати формат, культивувати дереворит, а мідьорит стали застосовувати лише з 40-х років XVIII ст.» [7; с. 70]. Як бачимо, згадані автори фокусують увагу на застої у розвитку мистецтва книги. Якщо Я. Запаско лише стверджує цей факт, то Г. Логвин пов'язує його із загальними труднощами українського друкарства в Галичині.

У сучасних працях автори не заявляють так категорично про занепад українського друкарства в Галичині. Частково це пов'язано зі зміною уставленого погляду на XVIII ст. як період тотального економічного занепаду у Речі Посполитій [6; с. 4–5]. Уже у передмові Якіма Запаска і Ярослава Ісаєвича до каталогу стародруків, виданих на Україні у XVIII ст., хоч і традиційно відзначаються труднощі зовнішнього характеру в українському книгодрукуванні, зауважується, що після спаду у першій половині XVIII ст., у другій половині з'являються якісно нові видання, що передусім свідчить про розвиток друкарства [2; с. 9–14]. Не зустрічаємо згадки про занепад українського друкарства в Галичині й у новій праці Ярослава Ісаєвича, присвяченій історії українського книговидання [5]. У сучасних оглядах історії українського друкарства трапляються такі характеристики:

«Розвиток друкарського виробництва України в XVIII ст. супроводжувався розширенням територіальної мережі друкарень... Найбільш крупними друкарнями, які працювали на території України в XVIII ст., були Лаврська (Київ), Ставропігійського братства (Львів), Почаївська, Піллера (Львів). У 1773 р. в одному Львові працювало 19 друкарень» [9].

Якщо говорити про можливі причини занепаду друкарства на західноукраїнських землях, крім вже часто згадуваних у літературі утисків зі сторони влади Речі Посполитої і римо-католицької церкви слід згадати й інше. У 1704 р. шведські війська здобули і пограбували Львів, від цього удару місто доволі довго не могло відійти. Це позначилося на становищі міщан, зокрема й членів Львівського Ставропігійського братства — основних спонсорів братської друкарні. Перехід братства на унію 5 квітня 1709 р. (Іван Огієнко, опираючись на дані Д. Зубрицького, називає іншу дату — 2 травня 1708 р. [4; с. 138]) позбавив друкарню ринків збуту у православних країнах. Новим спонсором друкарства могла стати уніатська церква. Реформи Замойського собору 1720 р. здавалося б сприяли цьому. Однак уже традиційний конфлікт Ставропігійського братства з львівськими єпископами (такими як Йосиф Шумлянський, Афанасій Шептицький) гальмував роботу братської друкарні. У 1722–1727 рр. йшла справа щодо секвестру друкарні Львівського Ставропігійського братства і всіх її видань. У 1730–1732 рр. спеціальна комісія, призначена з Риму, переглядала всі братські видання для усунення з них всього противного католицькому віровченню. До цього всього слід додати й конфлікт з прямими конкурентами — монастирською друкарнею в Почасві. Та й загалом, становище уніатської церкви у Речі Посполитій залишалося важким через протидію Католицької Церкви в Польщі. Перехід Правобережжя (1793) і Волині (1795) до Російської імперії ще більше послабив уніатську церкву. Лише з відновленням Галицької митрополії 1807 р. становище церкви поліпшилося.

Протягом усього XVII ст. братство працювало з допомогою визначних православних меценатів. Однак на початок XVIII ст. практично всі значні українські шляхетські роди перейшли у католицизм та ополячилися. Таким чином, Львівське Успенське братство опинилося в ситуації, коли міщанський елемент (до якого належала переважна більшість братчиків) був сильно ослаблений, допомоги зі сторони вищих церковних ієрархів не спостерігалось (частково через важкий стан уніатської церкви, частково — через конфлікт навколо права ставропігії), а розраховувати на українську аристократію не було змоги через відсутність такої. У 1788 р. Успенське братство було ліквідовано, а його друкарня перейшла до новоствореного Ставропігійського інституту — правового наступника братства.

Перехід Галичини під владу Австрії (1772) не поліпшив становища українського книгодрукування — частішими стали видання польською, німецькою, французькою, але не українською мовою, як наприклад, у друкарні Піллера. У 1772 р. до Львова прибув австрієць Антоній Піллер.

Через рік він відкрив друкарню у будинку, що тоді знаходився у Львові за сучасною адресою — вул. Личаківська, 3 (сьогодні тут один із корпусів Української академії друкарства). Нова друкарня згодилась австрійській владі, яка друкувала тут укази імператора, розпорядження губернського управління. Тож невдовзі Піллер став «губернським друкарем його імператорської і королівської милості», а після відкриття у 1784 р. Львівського університету друкував і підручники для нього. Також у друкарні Піллера друкувалися шематизми — переліки посадових осіб Галичини із зазначенням їх титулів — французькою і німецькою мовами. У 1776 р. шевальє Осуді видавав тут «Gazette de Lscopol» — першу газету на українських землях. Доволі швидко друкарня Піллера стала найбільшою у Львові, випередивши за кількістю надрукованих книг друкарню Ставропігійського братства. Після смерті А. Піллера у 1791 р. справа перейшла в руки його вдови і синів. Під різними назвами ця фірма існувала до 1939 р.

Іншими словами, українське книгодрукування у Львові вже не мало достатньої матеріальної підтримки. З переходом у володіння Габсбургів його стали витісняти іноземні підприємства, які користувалися підтримкою нової влади. Крім того постійні шляхетські рокоші, напади татар і турків, інтервенції іноземних військ не давали можливості для нормальної постійної роботи.

Однак, попри всі вищенаведені факти, процес занепаду друкарства на західноукраїнських землях, і зокрема у Львові, не був однозначним. Якщо розглядати лише кількісні показники, то можна навіть говорити про подальший його розвиток. Так, у 1773 р. у Львові працювало 19 друкарень. Львівські друкарні Ставропігійського братства і Піллера, Почаївська друкарня поруч із київською Лаврською друкарнею у XVIII ст. були найбільшими на території України. На зауваження Григорія Логвица, що з середини 50-х рр. XVII ст. за ціле століття львівська братська друкарня видала лише 120 назв книг, можна навести інші дані. Протягом 1591–1722 рр. ця ж друкарня видала близько 140 назв книжок загальним тиражем понад 160 тисяч примірників [4; с. 141]. На фоні цієї статистики число 120 назв виглядає не свідомством занепаду, а навпаки — свідченням розвитку. Перерви у діяльності друкарні характерні і для попереднього періоду історії Ставропігійського братства (як у 1593–1608 рр., після 1616 р. внаслідок браку коштів і після пожежі 1628 р. тощо). Крім того, на початку XVIII ст. львівська братська друкарня отримала серйозний стимул для розвитку: 28 лютого 1707 р. Петро I, який перебував тоді у Жовкві, видав Ставропігійському братству грамоту на вільний продаж книжок у підросійських українських містах (до того завіз книг братської друкарні на територію Московської держави був заборонений). Навіть перехід братства на унію навряд чи денонсував цей акт: адже відомо, що вже в реформі патріарха Никона (з 1654 р.) за норму були прийняті надруковані у Венеції грецькі книги, «а також слов'янські требники для литовсько-руських уніатів, надруковані там таки» [8; с. 184–185]. Крім того, одним із керівників Російської православної церкви за Петра I виступав українець Стефан Яворський,

який вчився у католицьких університетах Європи і навіть на деякий час переходив у католицизм.

Не відповідає істині і твердження про суто релігійний характер тогочасних видань Ставропігійської друкарні. Серед видань друкарні Ставропігійського Успенського братства поруч з релігійними книгами виходили і світські. Наприклад, у 1745 р. тут була надрукована пам'ятка вітчизняної філософської думки — «Філософія Аристотелєва по уметствованію періпатетиков изданная» Михайла Козачинського. Видання містить запис публічного диспуту, що проходив 17 березня 1745 р. у Києво-Могилянській Академії, а також родовід Розумовських (здебільшого вигаданий), панегирики на честь графів Олексія та Кирила Розумовських. Латинські та польські тексти для цієї книги було надруковано в друкарні єзуїтського колегіуму (діяла у 1642–1773 рр.) — першої і довгий час єдиної у Львові друкарні, що спеціалізувалася на виданнях латинським шрифтом. У 1790–1791 рр. у друкарні Ставропігійського інституту виходять праці видатного українського філософа Петра Лодія — переклад підручника з філософії Христіана Баумейстера для слухачів «*Studium Ruthenum*» при Львівському університеті й «ономастикони», присвячені різним особам. Щодо закидів про художнє оформлення, то вже І. Огієнко зауважував, що «видання братські з зовнішнього боку дуже бліді та шаблонні» [4; с. 143] незалежно від періоду книгодрукування. При акценті зі сторони керівників друкарні насамперед на зиск від книговидання важко було очікувати на появу книги визначної з точки зору мистецького оздоблення.

Для дослідження становища українського друкарства у Львові, слід згадати і про місцеве друкарство латинським шрифтом. На виданні у Львові книг латинським шрифтом, крім вже згаданої друкарні Піллера (найбільшої у тогочасному Львові), спеціалізувалися друкарня єзуїтського колегіуму, римо-католицького братства святої Трійці (заснована близько 1707 р., діяла до 1773 р.), францисканського монастиря (1769–1774), приватні друкарні Павла-Йосифа Гольчевського (1735–1751), Івана Филиповича (1753–1767), Яна Шліхтина та його спадкоємців (1755–1785), Густава-Вільгельма Віхмана (1796–1808). Відомі також львівські видання XVIII ст. без вказівки на друкарню латинським шрифтом. Говорити про стабільність у роботі цих друкарень, за винятком друкарні Піллера, доволі важко. Приватні друкарні переважно діяли в межах одного-двох поколінь. Єзуїтська друкарня припинила своє існування після заборони ордену єзуїтів у 1773 р. Друкарня братства святої Трійці та друкарня при францисканському монастирі припинили свою діяльність невдовзі після приєднання Галичини до австрійських володінь. Лише друкарня Піллера користувалася підтримкою державних органів і частково цим пояснюється її довговічність і висока продуктивність. Однак це певно виняток із правил. Якщо в цьому відношенні різниця між кириличними і латинськими друкарнями не була дуже значною, то відмінність спостерігається у тематиці видань.

У друкарні Ставропігійського братства (згодом Ставропігійського інституту) хоча, як вже було сказано вище, випускалися і світські книги, але переважна більшість видань продовжувала виходити насамперед для релігійних потреб. Натомість друкарня єзуїтського колегіуму випускала книги з країнознавства, генеалогії та геральдики Каспера Несецького, посібники з риторики та епістолографії («*Vir consilii monitis ethicorum...*» А. Фредро 1730 р.), світової історії та географії («*Rudimenta Historica...*» у шести частинах, 1745–1746 рр.), універсально-енциклопедичні видання («*Nove Ateny*» Бенедикта Хмельовського 1754 р.). У друкарні Піллера наприкінці 1774 р. було надруковано посібник з анатомії, укладений Е. Крупінським «*Ostrologia lub Nauka o kościach ciała człowieka*». Трапляються у Львові і переклади польською чи німецькою мовами тогочасних європейських авторів і науковців. В умовах реалій XVIII ст. це означало, що друкарні латинським шрифтом орієнтувалися на ширше коло споживачів, ніж львівські друкарні кириличним шрифтом. Їх продукція викликала зацікавлення і можливість поширюватися по всій території Речі Посполитої, а згодом — держави Габсбургів.

Якщо на основі каталогу Якіма Запаса та Ярослава Ісаєвича скласти співвідношення видань у Галичині за 1701–1800 рр., то означає, що на 1703 назви книг припадає лише 137 кириличних (з них 103 друкарні Ставропігійського братства, 18 — друкарні Ставропігійського інституту і 16 — друкарні Унівського монастиря) [3]. Це становить трохи більше восьми відсотків (8,044627 %). Здавалося б, це відповідає твердженню про занепад українського друкарства у Галичині протягом XVIII ст. Однак для такого висновку необхідно ще й порівняти проміжні дані, скажімо, з першої і останньої чверті XVIII ст. Оскільки ж ідеться про друкарство у Галичині як частини друкарства в Україні загалом, треба врахувати і співвідношення між загальноукраїнським друкарством (зокрема кириличним шрифтом) і друкарством у Львові. Оскільки, найкраще сприймається значення у співвідношенні до 100, візьмемо 100 назв стародруків, що з'явилися за довільний період часу у першій чверті XVIII ст. і 100 назв з останньої чверті XVIII ст. (зрозуміло, йдеться лише про відомі на сьогодні стародруки).

Зі 100 друків, що з'явилися з друкарень на українських землях за 1704–1715 рр. — 70 кириличних. З них 13 — з друкарні львівського Ставропігійського братства. Якщо порівнювати цей результат з продуктивністю львівських друкарень латинським шрифтом, то за цей же період згадується 16 стародруків єзуїтського колегіуму і 6 — братства святої Трійці (всього львівських видань, і кириличним, і латинським шрифтами — 38) [2]. Як бачимо, друкарня Ставропігійського братства у Львові поступається продуктивністю лише друкарні єзуїтського колегіуму і значно випереджує друкарню братства святої Трійці. За кількістю назв її продукція становить майже п'яту частину (18,571429%) видань кириличним шрифтом по всій Україні.

Зі 100 книжок, виданих на українських землях за 1789–1791 рр., лише 40 надруковано кириличним шрифтом. З них 11 книг видання

Ставропігійського інституту і ще чотири — старообрядницькі видання, можливо надруковані у Львові (ці книги ще чекають свого дослідника). За кількістю кириличних видань в Україні загалом друкарня Ставропігійського інституту поступається лише друкарні Києво-Печерської Лаври (16). Зі 100 вищеназваних — 43 книги вийшли у Львові. З цих 43 книжок 18 належать друкарні А. Піллера та його спадкоємців, друге місце займає друкарня Ставропігійського інституту [3]. Оскільки, остання була прямою спадкоємицею друкарні Ставропігійського братства, то можна стверджувати, що вона протягом 80 років за кількістю назв продукції відстояла своє місце серед львівських друкарень і навіть збільшила свій відсоток (до 27,5 %) щодо загальної кількості кириличних видань (якщо врахувати згадані старообрядницькі передруки, то відсоток може бути й вищим). Звісно, тут слід зробити кілька застережень. По-перше, це порівняння лише за кількістю назв, а не за тиражами, які важко встановити і які в інших друкарнях могли бути на порядок більші, ніж в друкарні Ставропігійського братства та інституту. По-друге, наведена статистика належить лише до деяких крайніх часових проміжків, залишаючи величезний період, протягом якого в діяльності українських друкарень могли бути підйоми та спади (зупинки в роботі львівської братської друкарні, як у 1730–1732 рр. чи після ліквідації братства у 1788 р.). Цей процес був характерним і для XVII століття. По-третє, враховуються лише кириличні видання, тоді як в означений період такі друкарні як києво-печерська та почаївська друкували і латинським шрифтом. Тут слід згадати про українського львівського міщанина Івана Филиповича, який спочатку хотів заснувати кириличну друкарню, але не отримавши дозволу (зокрема й через опір Львівського Ставропігійського братства) заснував латинську друкарню і видавав книги переважно польською мовою. Саме в книгах Івана Филиповича знаходять найдавніші в Україні екслібриси.

Отож принаймні на кінець XVIII ст. говорити про занепад книгодрукування у Львові не доводиться. Проблема полягала в тому, що, попри всю свою нестабільність, значно активніше розвивалося друкарство латинським шрифтом, тож зменшувався відсоток продукції кириличного книгодрукування. Фактична монополізація ринку кириличної друкованої продукції Ставропігійським братством призвела до певної архаїзації, зокрема: переваги церковнослов'янської мови (в українському варіанті), яка вирізняла «руські» (українські) видання серед польських і австрійських; 2) незначної кількості світської літератури, зокрема перекладної, що в умовах панування серед освіченої верстви ідеології Просвітництва було значним мінусом; використання в оформленні книг старих або архаїзованих заготовок (гравюр, заставок, кінцівок тощо). Як бачимо, наслідки були доволі неоднозначні, при чому як для українського друкарства, так і друкарства у Львові загалом. Тож перспективи даної теми — визначення місця і зв'язку друкарства у Львові з іншими друкарськими центрами Європи XVIII ст.

1. Запаско Я. П. Мистецтво книги на Україні в XVI–XVIII ст. / Я. П. Запаско. — Львів, 1971.
2. Запаско Я. П. Пам'ятки книжкового мистецтва: каталог стародруків, виданих на Україні. / Я. П. Запаско, Я. Д. Ісаєвич. — Львів, 1984. — Кн. 2. — Ч. 1 (1701 – 1764).
3. Запаско Я. П. Пам'ятки книжкового мистецтва: каталог стародруків, виданих на Україні / Я. П. Запаско, Я. П. Ісаєвич. — Львів, 1984. — Кн. 2. — Ч. 2 (1765–1800).
4. Іван Огієнко (митрополит Іларіон) Історія українського друкарства / І. Огієнко; упорядкув., пер. М. С. Тимошик. — К., 2007.
5. Ісаєвич Я. Українське книговидання: витоки, розвиток, проблеми / Я. Ісаєвич. — Львів, 2002.
6. Лильо І. М. Фінансове господарство міста Львова у 1730–1750 рр.: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук / І. М. Лильо. — Львів, 1999.
7. Логвин Г. П. З глибин. Гравюри українських стародруків XVI–XVIII ст. / Г. П. Логвин — К., 1990.
8. Никольский П. М. История русской церкви / П. М. Никольский. — Минск, 1990.
9. Павленко Д. Історія українського книгодрукування [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://vybory.org/artides/1199.html>.
10. Портал Харківської державної наукової бібліотеки ім. В. Г. Короленка [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://korolenko.kharkov.com/ukstarodruky2.html>.

ТИПОГРАФИИ ГОРОДА ЛЬВОВА XVIII ВЕКА

Исследуются типографии, которые действовали во Львове XVIII века. Особое внимание уделяется деятельности единственной украинской типографии — типографии Львовского Ставропигийского братства. Определяются основные проблемы, которые возникли у типографий Львова в XVIII.

LVIV'S PRINTING HOUSES OF 18 CENTURY

It is researched printing houses in Lviv of 18 century. The main attention is given to unique Ukrainian printing house of Lviv's Stavropihian brotherhood. This is formulated the main problems of Lviv's printing houses in 18 century.

Стаття надійшла 01.07.09

УДК 655.246:681.625.9

Д. В. Васишин

Львівський Ставропігійський ліцей

О. М. Васишин

Українська академія друкарства

ВІД РУЧНОГО СКЛАДАННЯ ДО КОМП'ЮТЕРНОГО НАБОРУ І ВЕРСТКИ

Для підвищення якості поліграфічної продукції навчальним закладам, які готують фахівців-робітників, необхідно, освоюючи нові технології та техніку, не забувати про вимоги, стандарти, правила і досвід, набутий поліграфістами.

Створення національної системи професійної освіти впливає на визначення і забезпечення високого рівня професійної підготовки майбутніх робітників, їх конкурентоспроможності, мобільності, творчої активності в умовах ринкової економіки. Ознакою часу, в якому ми живемо, є лавинне